

INKE MAJUSCHESTE! INKE MAJDURESTE!¹

OKTATÁS ÉS CIGÁNYSÁG – 17-19. SZÁZAD

Szabóné dr. Kármán Judit PhD

MÁLTAI TANULMÁNYOK. A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA (2676-9468 2732-0332): 4 2 pp 44-56 (2022)

ABSZTRAKT

A címben szereplő, romani – azaz a nemzetközi cigány – nyelven írt buzdítások azoknak a törekvéseknek, álmoknak, vágyaknak a kifejezései, amikkel a szülők, a pedagógusok gyermekeiket, tanítványaikat bátorítják az előbbre jutás, boldogulás érdekében. Az idősebb generáció is így buzdítja a fiatalabbakat, s az egészséges társadalomban a felnövekvő generáció minden tagját ezek inspirálják, sarkallják a fejlődésre, haladásra.

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy a magyarországi legnagyobb kisebbség, a hatszáz éve köztünk és velünk élő cigányság² milyen inspirációkat kapott a történetük első évszázadai során, az oktatás milyen formában és milyen mértékben hatott a cigányság életére, s ennek következtében milyen magasra, s milyen messzire jutottak el gyermekeik a 19. század végéig. A neveléssel, oktatással, a hátrányos helyzetű gyermekekkel, családokkal foglalkozók jól tudják, hogy az előmenetelhez, kiemelkedéshez a külső feltételek, támogatások mellett belső erőkre, motivációkra is szükség van. Ma a szakirodalomban ezt a belső erőt, kvalitást, a reziliencia kifejezéssel jelöljük, s erre vonatkozóan a cigányság körében is számos kutatás készült már. Jelen munkámban történeti áttekintést nyújtok, ami leginkább a kiemelkedett cigány fiatalokról, a lehetőségekről, körülményekről szól – terjedelmi okok miatt írásom a cigányság oktatása történetének főbb állomásait, eredményeit ismerteti a 17-19. század közötti időszakban.

Kulcsszavak: cigány/roma, oktatás, történet, felemelkedés, értelmiség

¹ Jel. (romani): Még magasabbra! Még messzebbre!

² Tanulmányomban a cigány/roma kettős jelölést használom, illetve felváltva, egymás szinonimájaként a két elnevezést, természetesen a cigány szót is minden negatív konnotáció nélkül. A megnevezés helyességéről ld. részletesen SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT (2016): *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*. 33-36. Budapest: Gondolat Kiadó

**AZ ELSŐ CIGÁNY ÍRÁSTUDÓ – VASKOHI (BELÉNYESI) GRAUSSER DÁVID – S
ELGONDOLKODTATÓ ÉLETTÖRTÉNETE**

Mai ismereteink szerint a magyarországi cigányok első diplomás, tanult képviselője Vaskohi Grausser Dávid (későbbi Belényesi Grausser Dávid) volt, aki a Nagyenyedi Református Kollégiumban végezte tanulmányait a 17. század végén. Sorsa, életének alakulása több szempontból is tanulságokat hordoz, kérdéseket vet fel.

Tanulmányairól mindenekelőtt a kollégium *Matricula Studiosorum*ában olvasható bejegyzésből tudunk, ami szerint 1687. október harmadikán subscribált, azaz kezdte meg a tanulást az intézményben. Neve mellett szerepel az utalás cigány származására: „*natione ciganus*”.³

Grausser Dávid (alias vaskohi) előéletére vonatkozóan fontos adatokat olvashatunk a későbbi református lelkész, Hermányi Dienes József önéletírásából: „*Kolosvári István, feljőve az auditoriumba (...) és előszólitván a fekete tábla mellé egy oly tanítványt (a neve Dávid Grausa vala, annak a Belényesinek jobbágy cigányának fia, kinek egy alumnusa van az enyedi kollégiumban, kiről Belényesinek is hívták ezt a deákot, noha vaskóhi cigány volna), aki felől gondolta, hogy ért a matematika figurákhoz. Ki is előjövén, egy nagy virágot ira krétával a táblára, jó ideig pepecselvén rajta ...*”⁴ Ebből egyértelműen kiderül, hogy a cigány fiatalember, aki I. Apafi Mihály jószágkormányzójának, Belényesi Ferenc (Váradai Belényesi Ferenc) egyik cigány jobbágyának fia volt, a kollégiumban ösztöndíjas diákként tanult, tanulmányait a Belényesi család támogatta. Belényesi Ferenc református nemes, tudományosan képzett ember, egyházi író volt. Valószínű, hogy cigány jobbágya gyermekében felfedezte a tanulni, kitörni vágyás szándékát, s ezért támogatta a fiú tanulását.

Grausser Dávid – a kollégiumi bejegyzés szerint – tanulmányai elvégzése után rector, azaz iskolamester lett Gyéresszentkirály községben. Akár sikertörténet is lehetett volna az élete, ám az általam talált adatok alapján, a fennmaradt későbbi dokumentumokból egy kudarcos, szomorú fordulatokban bővelkedő életút rajzolódik ki. 1700-ban három településen – Ribicén, Brádon és Kristyoron – szolgált lelkészként, ám a vizitációs jegyzőkönyvek és egyéb egyházi iratok arról tanúskodnak, hogy szolgálatát nem tudta rendben ellátni, részegeskedés miatt

³ JAKÓ ZSIGMOND által közzétett *Matricula Studiosorum* Diáknévsora 1662–1841. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3204.pdf 112.o. (2022.04.21.)

⁴ HERMÁNYI DIENES JÓZSEF (1758): *Mínthogy már életemnek...* http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8652.pdf (2022.04.21.)

többször megintették, sőt, az egyházi vezetés elé is idézték, mivel megbotránkozást okozott viselkedésével. A Generális Zsinat végül megfosztotta hivatalától, majd nem sokkal ezután felesége is elvált tőle. Fontos információt tudunk meg róla egy esperesi számonkérés, megfeddés alkalmával történt beszélgetésből: „*Mondom neki, hogy nincs már egyéb hátra, Belényesi, hanem, hogy a mi társaságunkból vágattassál ki. Erre csak azt feleli, osztán jó hegedűs vagyok, Havasalföldiben mégyek, s a vajda hegedűse leszek, úgy is elélek.*”⁵ Egy későbbi – ugyancsak egyházi – dokumentumból megtudjuk, hogy 1715-ben Malomvíz lelkészeként szolgált, de alkoholizmusa itt is sok problémát okozott.⁶ Sorsának további alakulásáról nem találtam dokumentumokat, talán valóban a vajda hegedűse lett Havasalföldön.

Az első cigány értelmiségi sorsa elgondolkodtató, életének alakulását követve több kérdést is feltehetünk. Vajon a kiemelkedni akaró, az első lépéseket sikeresen megtenni tudó személyeknek milyen és mennyi segítségre, támogatásra van szükségük, s kinek kell ezt biztosítani? Mi hiányzott ahhoz, hogy Grausser Dávid sikeres legyen?

Bizonyos, hogy Grausser Dávidon kívül más cigányok is részt vettek – annak ellenére, hogy nem volt általános gyakorlat, s törvény, rendelet sem írta elő – szervezett oktatásban. Szőnyi Nagy István református lelkész, 1695-ben Kolozsváron kiadott Magyar Oskola című könyvében ugyanis ez áll: „*Némelly Czigányok is vannak, kik e' tanulásnak édesdedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is.*”⁷ A népnevelő lelkésztől feljegyezték, hogy nagy buzgósággal írt, prédikált, és oktatott főleg idősebbeket, s mivel hivatkozott könyvének teljes címe *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII orák alatt meg-taníthattya*, feltételezhető, hogy tanítványai főleg „idősb”, azaz felnőtt cigányok lehettek.

CSÁSZLAI MIHÁLY ÉS VISTAI FARKAS MIHÁLY, 18. SZÁZADI REFORMÁTUS DIÁKOK

A 18. század derekán a magyar parasztság nagy része írni-olvasni nem tudott. Egy 1769. évi Helytartótanácsi összeírás szerint a községek felében sem pap, sem tanító nem volt, utóbbiak

⁵ ŐSZ SÁNDOR ELŐD: *Mócvidéki reformátusok. Református mócok? Adalékok a Zaránd vidéki reformátusság 17-18. századi történetéhez.* in: Református Szemle, C. évf. Kolozsvár, 2007. 4. sz. 884.

⁶ Uo.

⁷ Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII orák alatt meg-taníthattya. Kolozsvár, 1695. (Az oktatás végén a szerző névbetűi Sz. N. I. Kol. R. E. P. Toldy Ferencz kiadta: Corpus Grammaticorum. Régi magyar nyelvészek. Pest, 1866. 585-604. I. Ism. Lugossy József, M. Akad. Értesítő 1844. 162. I. Néptanítók Lapja 1876. 1. sz.).

közül a többség nem rendelkezett megfelelő képzettséggel, sokan semmiféle grammatikai iskolát nem végeztek, írni nem, csak olvasni tudtak. Az 1777. évi I. Ratio Educationis ugyan kötelezővé tette 6-12 éves kor között az oktatásban való részvételt, ám ennek a feltételei (arra alkalmas tanító, megfelelő fizetés, épület, felszerelés stb.) az ország legtöbb településén nem voltak biztosítva.

Ilyen háttérből még a módosabb parasztok, gazdák gyermekei közül is alig néhányan kerültek városi gimnáziumba, ezért is figyelemre méltó két cigány fiatal magas iskolai végzettsége.

A Szatmári Református Kollégium Matriculájából tudjuk, hogy egy cigány diákjuk bizonyosan volt, hisz az 1719-ben subcribált (beiratkozott) Császlai Mihály⁸ diák neve mellett ez áll: „szegény cigány.”⁹ A cigány diák sikeresen befejezte tanulmányait, amit a neve melletti „magister factus” bejegyzés igazol. Sorsának későbbi alakulásáról azonban semmit nem tudni.

Fennmaradt egy másik cigány diák neve is a század második feléből, aki a Kolozsvári Református Kollégium tanulója volt. A kalotaszegi Vistáról származó Farkas Mihályról – alábbi kérelemleveléből – annyit tudunk, hogy elvégezte a tanulmányait, majd jelentkezett egy falusi iskolamesteri állásra, ám a helybeli előjárók nem akarták őt alkalmazni. Elutasítása azért is különös, mert ebben az időszakban alig lehetett képzett tanítót, iskolamestert találni, jobbára mesteremberek, kiszolgált katonák, vándorlegények, tanulmányaikat félbehagyó diákok szegődtek el tanítónak.

A volt diák ügye előremozdítása érdekében volt professzoraihoz fordult – a kollégium konzisztóriumához 1787-ben benyújtott kérelmében e célból kéri támogatásukat, tanárai „hathatós rendelkezését”:

„Bátorkodom alázatos instantiammal Excellentiatok, Nagystok kegyes lábai eleibe borulni ily okon: ugyanis lévén én oly nemzetből való, a kik többnyire mind a Jábál és Tubáikaim követői. (I. Mózes IV. V. 20. 21. 22.) melyet midőn látnék, én magamat különösen Isten kegyelméből szántam vala a tisztességes tudományoknak gyakorlására, melyet gyermekségemtől fogva gyakorolván, magamban Cartesiusnak értelmét, (melyben azt állítja: Nihil Deus aequalius, quam mentem tribuit) nem egész erőben valónak találtam; mindazáltal

⁸ Valójában Császlói – a kollégiumba a származási helyüket írták be vezetéknevként a diákok keresztnéve elé. A Szatmár megyei Császló községből a Matricula szerint összesen huszonöt diák tanult a 18-19. században.

⁹ Pontosan: 2412. Michael Császlai magister factus. Szegény cigány. In: KESERŰ BÁLINT szerk. (1994): Fontes Rerum Scholasticum V. Közreadja: BURA LÁSZLÓ: Szatmári diákok 1610-1852. 81.

ugyancsak csekély tehetségem szerint igyekezvén, annyira mentem, hogy censura által a deáki seregbe bevéttem és azok közt már egy néhány esztendőket eltöltöttem, már most nem egyéb czélom, hanem hogy csak egy falusi Mesterséget érhetnék, nehogy úgy járnék, mint az Esopus szajkója; az idevaló Tiszt. Professor uraimék pedig azon belső hivatalt nekem teljességgel nem akarják megengedni, mely miá majd a kétségbeesésnek szélén tántorgok. Instálok azért mély alázatossággal Excellnak, Nagysnak, megemlékezvén Krisztus urunknak szavairól (Sz. Jánosnak 7. v. 24.) Ne ítéljetez külső ábrázat szerint, méltóztassanak velem irgalmasságot cselekedni és egy falusi Mesterséggel való megvigasztaltatásom iránt az idevaló Tiszt. Professor uraiméknak hathatós rendelést tenni, mely kegyes cselekedeteknek Excell. Nagyságtoknak leendő megjutalmaztatásáért életem fogytáig Istenem előtt esedezni meg nem szűnöm. Várván kegyelmességeket vagyok Excellentiatoknak Nagystoknak alázatos legkisebb szolgálók.

Farkas Mihály Czigány nemzetből volt kolosvári refor. togatus”¹⁰

Leveléből megtudjuk – mint arra a Bibliai idézettel utal –, hogy a kovács cigányok közé tartozott (Tubálkain ugyanis mindenféle réz-és vasszerszámok kovácsolója), s sátorban laktak a felmenői (hisz Jábál a sátorban lakók atyja volt). Írásából az is kiderül, hogy látva népe életét, sorsát, nem akart úgy élni, mint a többiek, saját erejéből, s nagy szorgalommal kiemelkedett közülük, tanult ember lett. Hogy jó kapcsolata lehetett volt tanáraival, arra abból következtethetünk, hogy 1796-1798-ban az egyetem nagyhírű, tudós teológiaprofesszorával, Szathmári Pap Mihállyal együtt (vagy annak támogatását bírva) – aki nyolc nyelven beszélt, s talán ilyen irányú érdeklődéséből fakadóan támogatta őt – készített egy cigány szójegyzéket, egy 1786-ban nyomtatott latin-magyar szótár mellé kézzel több, mint kétezer erdélyi magyar cigány szót jegyzett fel. A szótár mellett a következő kéziratári bejegyzés olvasható: „Szathmári Pap Mihály készítette Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig a kollégium tógátus diákja volt.”¹¹

Vistai Farkas Mihály sorsának további alakulásáról nem sikerült adatokat találnom – valószínű azonban, hogy professzorai támogatását bírva mégis elhelyezkedhetett valamelyik községi iskolában tanítóként.

¹⁰ LANDAUER ATTILA: *A magyar protestáns egyházak korai évszázadai és a cigányság*. Credo, 2011. 4. 32-39.

¹¹ SZATHMÁRI PAP MIHÁLY- VISTAI FARKAS MIHÁLY (1768): *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum*. Kolozsvár.

A református kollégiumok mellett a katolikus népoktatás is foglalkozott cigány gyermekek tanításával, a nagykanizsai ferences gimnáziumban az 1770-es években több cigány diák tanult,¹² s különös feljegyzést olvashatunk egy, a kalocsai érsekség területén végzett egyházlátogatási jegyzőkönyvben: 1765-ben Hercegszántón egy Róza nevű cigány asszony önkéntes tanítóként nyolcvan lányt tanított iskolájában!¹³

A SZOMAJOMI ÚJ POLGÁROK ISKOLAÉPÍTÉSI TÖREKVÉSE

A 18. századtól kezdve egyre több olyan dokumentum található, amelyben cigány közösségek iskolát kérnek gyermekeik számára. Egy Somogy megyei település, Szomajom cigány lakosai (új polgárai¹⁴) 1774-ben a következő iskolaépítési kérelmet nyújtották be a vármegyéhez: *„Tekintetes Nemes Vármegye! Mivel Fölséges Asszonyunk kegyelmes rendelése az; hogy mi Új Polgárok a mi Gyermekeinket Isteni félelemben, és keresztényi tudományban hiven oktattassuk; azért ezen üdvösséges és kegyelmes Parantsolatyát Eő Fölségének akarván mentül előbb bé teljesíteni, alazatosan Instálunk Tekintetes, Nemes Vármegyének kegyes szine előtt, hogy mi hozzánk leg közelebb levő Pusztá Korpádi Helységben leg frisebben érkezett Eő Fölségének Kegyelmes Rendelése szerint a Pápista Mester számára mennél előbb Iskola Ház építtetnek, és Mester bé hozattatnék, hogy mi is Magzatinkat Isteni félelemben és Keresztényi tudományban nevelyven a közönséges Jonak hasznára lehetnénk; mely üdvösséges Rendelést örökös hála ado igaz, buzgosságal ohajtván meg halunk. Tekintetes Nemes Vármegyének Örökös engedelmes Jobbagyi Szomajomi Uj Polgárság.”*¹⁵

AZ „EGÉSZ VILÁGON EGYEDÜLÁLLÓ KEZDEMÉNYEZÉS” A 19. SZÁZADBAN

A 19. század első évtizedeitől a katolikus egyház egyre több kezdeményezést indított a cigány gyermekek oktatása érdekében. 1838-ban Érsekújváron maga a hercegprímás, *Kopácsy József* próbálkozott először cigány gyermekek oktatásával, ám az iskola érdektelenség miatt két év után megszűnt. Közel húsz év múlva egy lelkes katolikus pap, *Farkas Ferdinánd* káplán, ki a helyi cigánytelepet jól ismerte, *Mennyey (Bajnai) József* pedagógussal – volt piarista

¹² TÓTH PÉTER: *Kóborlás és letelepedés (A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez)*. In: Dobrossy István: Levéltári Évkönyv VII. Miskolc, 1994. 16.

¹³ ZORN ANTAL: *Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén*. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából V. Oktatás-nevelés. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1983. 116.

¹⁴ Mária Terézia utasítására 1761-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy a „cigány” népvét tilos használni, helyette „új magyarnak”, „új polgárnak”, „új parasztnak” kell nevezni a cigányokat.

¹⁵ NAGY PÁL: *Kicsinségemben „elszakattam”*. *Cigány közösség, szocializáció és gyermeksors Magyarországon a 16-19. században*. [Educatio](#). 8. 1999. 2. 320-338.

szerzetessel, aki ekkor az érsekújvári tanítóképezde tanára, több nevelés-és oktatástani könyv szerzője – ugyancsak Érsekújváron, ám a cigányok lakta telepen, a Péróban alapított iskolát. A tanító, mint a nevelés hatékonyságában feltétlenül hívő pedagógus vallotta: „*A gondos és okos nevelés az egyedüli mód egy évszázadok óta állati elvetemültségben és féktelenségben élni megszokott emberfajnak erkölcsi és társadalmi javítására, felemelkedésére.*”¹⁶ Érsekújvár plébánosa Csernák József, valamint Bachta János káplán is lelkesen támogatták munkájukat, s az iskola kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendett a cigányok körében. „*Látni lehetett a büszke önérzet, az örömmel a kifejezését a barna arcokon. Az öregek fogadták, hogy a fiatalokat iskoláztatni fogják [...] a gyerekek derült örömmel ajánlkoztak [...] s mártius 11-én megnyitott az első cigányiskola a Péróban, egyelőre 30 (15 fiú, 15 leány) tanítvánnyal...*” írta Mennyey az iskola megnyitásáról.¹⁷ Létrejöttét a korabeli tudósítók ekképpen adták hírül: „*Nem csak a történelmi Magyarországon, de Európában, sőt az egész világon egyedülálló kezdeményezés volt.*”¹⁸ Harminc gyermekkel – 15 fiú és 15 leány – kezdték a tanítást, de már az első napoktól a többi, a tanterembe be nem fért gyermek az iskola nyitott ablaka alatt követte az oktatást, „*s kiabálták be a feleleteket a feladott kérdésekre*”.¹⁹

1856 áprilisában az érseki biztos és az iskolai tanácsos meglátogatták a cigányiskolát, s a következő beszámolót készítették: „*Meglátogattatott szinte a cigányiskola is, melynek 43 növendéke van. Ezen iskolát t. Farkas Nándor helybeli káplán ez év húsvét előtt saját költségeire nyitá meg és szerelést föl addig, míg azt a város, ígérete szerint, pártfogásba nem veendi. Tanítatnak a cigányok hangoztatási és írás-olvasási mód szerint, az írás-olvasáson kívül számvetésre és zenére, három jeles képezdei növendék által; a kátét és a bibliát a helybeli káplánok adják elő; a cigányok jókedvvel járnak iskolába és szép elméleti tehetséget tanúsítanak; a hangjegyek tanulása őket igen édesgeti. Azon kívül a szülők már nem félnek attól, hogy fiaik katonaságra tanítatnak, sőt tudván azt, hogy a katonatartozás alá mindenki esik, örülnek rajta, hogy fiaik írni-olvasni megtanulván, majd nagyobb előmenetelt tehetnek. Néhány év előtt, midőn a boldog emlékeztű herceg Kopácsy József az idevaló cigány gyermekeket iskoláztatta, ruházta és minden lecke után egy pékkenyérrel ellátta: minden*

¹⁶ MENNYEY JÓZSEF (1856): A mostani cigányiskola Érsekújvárott. *Tanodai Lapok*, 8, 10–11. Idézi: Szabóné Kármán Judit (2012): A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Gondolat Kiadó, Budapest. 111-112.

¹⁷ MENNYEY JÓZSEF (1856): A cigányok Érsekújvárott. Idézi: Péntes István (2007): Az első cigányiskola. *Pedagógusfórum* 9–10, 27.

¹⁸ PÉNTES ISTVÁN (2007): Az első cigányiskola. *Pedagógusfórum* 9–10, 27.

¹⁹ MENNYEY JÓZSEF (1856): A mostani cigányiskola Érsekújvárott. *Tanodai Lapok*, 8, 10–11. Idézi: Szabóné Kármán Judit (2012): A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Gondolat Kiadó, Budapest. 111-112.

*költség és fáradság mellett sem érte el szent célját; mert a szülők gondolván, hogy gyermekeik katonaságra neveltetnek, azokat iskolába küldeni vonakodtak, akik pedig iskolába jártak, később csak atyáik mesterségét akarták tanulni; kérdeztetvén: mily mesterséget akarsz tanulni? Kovács vagy muzsikus volt a felelet.*²⁰

Az iskola tizenkét éven keresztül működött, igen szép eredményeket ért el, egy ideig még a városi Tanítóképezde gyakorló iskolája is volt, a tanügyi ellenőrzések rendre dicsérettel illették az iskolát. Mennyey József is rendszeresen beszámolt a cigány gyermekek haladásáról, írás, olvasás, matematikai téren készségeik fejlődéséről, sőt, az iskoláztatás, erkölcsi-vallásos nevelésük következtében kialakuló magatartás-változásukról, beszédük, szókincsük, viselkedésük, öltözetük, általános állapotuk látványos javulásáról. Az iskola sikerét is igazolja, hogy már két év múlva a következő hirdetés jelenhetett meg a Vasárnapi Újságban: *„Már szolgálatra képes két jó cigány leányka került ki, s miután e két leány maga is szolgálatba kíván menni, a nevezett cigány iskola alapítója s áldozatkész fenntartója nt. Farkas Ferdinánd ur, óhajtáná őket erényes családokhoz szolgálatba adni. A ki tehát a romlatlan két cigány leányt magához cselédül fogadni óhajtáná, tegye magát érintkezésbe az érsekújvári cigányiskola fentartójával nt. Farkas Ferdinánd úrral, kinek lakása: Érsekújvár (vasuti és postaállomás) 188. sz. alatt.*”²¹

A megalakult iskola különös bemutatkozásáról a korabeli sajtó is hírt adott. 1856. szeptember 26-án I. Ferenc József különvonata megállt az érsekújvári vasútállomáson, ahol a helyi lakosok között a cigány iskola diákjai is köszöntötték a királyt: *„Többek között megjelentek a cigányiskola tanulói is, a körülállók legnagyobb bámulatára. A leányok tiszta fehér öltözékben, megkoszorúzott fejjel, a fiúk pedig jó posztóruhában. Az egyik lányka kezében egy díszesen nyomtatott írás volt. Ezt Farkas Nándor káplán írta. Szövege a következő: „Fölséges Ferenc József császár és apostoli király legkegyelmesebb urunknak magas átkelése alkalmából, legmélyebb alázattal hódolva tiszteleg az érsekújvári cigány iskola növendéksége és Farkas Nándor²² érsekújvári káplán, úgymint a cigány iskola létesítője.”²³* Ebből mintegy ezer példányt osztottak szét a jelenlévők között, melyből öfélése szárnysegédje húsz példányt vitt el. 1868-ban azonban minden sikere, s Farkas Ferdinánd káplán igyekezete

²⁰ Religio, 1856. I. 263. idézi: DR. TÍMÁR KÁLMÁN (1938): Az érsekújvári Kir. Kat. Tanítóképző Int. története. Különnyomat a kalocsai Róm. Kat. Tanítóképző Int. 1937-38. évi Értesítőjéből. Árpád Részevnytársaság Könyvnyomdája, Kalocsa 1938. 20.

²¹ T. L.: A cigány iskolából Érsekújváron. Vasárnapi Újság 1858. január 10. 5. évf. 2. sz. 22.

²² A káplán nevét hol Ferdinándként, hol Nándorként írták.

²³ Idézi: DR. HOFER LAJOS (1993): Cigányiskola Érsekújváron a XIX. században. Honismeret. 1993/1. sz. 31-32.

ellenére erkölcsi támogatás és pénzhiány miatt – a társalapító Mennyey József már 1856-tól Kalocsán élt és dolgozott, s csak távolról kísérte figyelemmel társa munkáját – bezárt az iskola.²⁴

Nem tudni, hogy az érsekújvári iskolában tanult-e, vagy más intézmény diákja volt az 1870-es években a Kalocsai Férfitanoda Képezdébe – melynek előbb tanára, majd igazgatója lett Mennyey József – felvételt nyert cigány fiatal, Kolompár István, ki igen jó előmenetelt mutatott a tanulmányaiban. A tanítóképző értesítője szerint 1876-ban az intézményt meglátogatta Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter, s a bejegyzés szerint „*Meghallgatta négy növendék, köztük a cigány származású Kolompár István feleleteit. Elégedetten távozott.*”²⁵ A fiatal tanító későbbi életéről mindössze annyit tudunk, hogy tanulmányai elvégzése után Gyomán helyezkedett el, Bácskaira változtatta nevét,²⁶ s később Póhalmon állt munkába.²⁷

A CIGÁNYSÁG ISKOLÁZOTTSÁGA A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A fent bemutatott, kiemelt, sikeres iskolai pályafutások ritka kivételt jelentettek a cigányság siralmas iskolázottsági mutatóihoz – szinte teljes mértékű analfabetizmusához – képest. Hiteles, egyedülálló és elgondolkodtató, a korabeli cigányságra vonatkozó oktatási adatokat az 1893. évi nagy cigányösszeírás nyújt számunkra.

Az 1893. január 31-én a történelmi Magyarország egész területén megtartott cigányösszeírás adatai szerint a korabeli cigányság 94%-a nem tudott írni-olvasni, ami összevetve az országos – 38%-os – analfabetizmussal, óriási lemaradást jelez. Az alacsony iskolázottság a cigány csoportok között különböző mértékű volt; az állandóan letelepedetteknél a legkedvezőbbek a „*míveltségi viszonyok*” (6,54%-uk írástudó volt), a legrosszabb helyzetű, állandóan vándorló cigányoknál viszont csak minden 333-ik ismerte a betűket.

Különbég mutatkozott az iskolázottságban lakóhely szerint is, míg az ország kimagaslóan jó iskolázottsági mutatóival bíró megyéiben – Moson és Sopron vármegyékben – magasabb volt

²⁴ PÉNZES ISTVÁN (2007): Az első cigányiskola. Pedagógusfórum 9–10, 27

²⁵ BARTH JÁNOS-BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES (1983): Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából V. Oktatás-nevelés. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai VIII. kecskemét, 1983. 221.

²⁶ HORNYÁNSZKY VIKTOR (1895): Századunk névváltozásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800-1883. 30.

²⁷ Ministry among the Roma - Interview with Attila Landauer, Gypsy Studies Specialist. 2012. december 10. Digitális változat: <http://reformatus.hu/mutat/ministry-among-the-roma---interview-with-attila-landauer-gypsy-studies-specialist/> (2022.04.25.)

az írni-olvasni tudó cigányok aránya is, addig a jóval rosszabb adatokat felmutató Szolnok vármegyében és Erdélyben a nem cigányok mellett az ott élő cigányok is aluliskolázottak voltak.

Az összeírás idején a cigány gyermekek 70%-a egyáltalán nem vett részt az oktatásban, a cigányok lakta községek 85%-ában jelentették, hogy a cigány gyermekek nem, vagy csak „*csekély mértékben*” járnak iskolába.

E kirívó aluliskolázottság felveti a kérdést, miképp lehetséges – a több mint száz éve érvényben lévő rendelkezések, törvények ellenére – ilyen mértékű kimaradásuk az oktatásból? Mária Terézia 1777-ben kiadott Ratio Educationis-át követte fia, II. József 1783. évi rendelete a cigány gyermekek ingyenes oktatásáról, s a helyi lelkészek kötelezettségeiről iskoláztatásukkal kapcsolatban.

A II. Ratio Educationis 1806-ban kimondta, hogy az a szülő, amelyik nem járattja gyermekét iskolába, vétséget követ el és büntetést kap, az 1868-ban életbe lépett Eötvös-féle népoktatási törvény pedig az általános tankötelezettség elmulasztását pénzbüntetéshez kötötte.

Úgy tűnik azonban, hogy mindezen törvények, rendeletek semmiféle hatást nem gyakoroltak a cigányok iskoláztatására, de még Eötvös Károly vallás- és közoktatásügyi miniszter 1871-ben kiküldött 14694/1871. sz. körrendelete – melyben kötelezte az előljáróságokat, hogy különös gondossággal ügyeljenek a cigány gyermekek beiskolázására, rendszeres iskolába járásukra, s évente jelentést küldjenek erről²⁸ – sem hozott átfogó eredményt.

A 6-12 éves gyermekek számára a kötelező iskoláztatást ugyan csak az 1868. évi törvény írta elő, ám az alapfokú oktatásban részt venni már évszázadok óta lehetősége volt a falvak egyszerű népének is – s láttuk, elszórtan cigány gyermekek is jártak iskolába, néhányan ki is emelkedtek közülük. Az általános tankötelezettség bevezetése óta azonban már három évtized eltelt, a kötelező oktatás jótékony hatásait azonban a cigányság 1893. évi iskolázottsági mutatóiban nem látjuk.

Az adatok alapján egyértelmű, hogy a 19. századi cigányság szinte teljesen kimaradt a népoktatásból, aminek két oka lehet; vagy nem jutottak el hozzájuk a törvények, rendeletek, vagy nem érvényesítették azokat esetükben olyan szigorúan, hogy az eredményhez is vezessen. Az előbbi ok elképzelhető a vándorcigányok esetében, de – amint az összeírás mutatja – ők csak a cigányság igen kis részét, 3,3%-át alkották, tehát a letelepedés hiánya semmiképpen nem lehetett oka az általános iskolázatlanságnak. Valójában inkább azt kell

²⁸ EÖTVÖS KÁROLY LAJOS (1887): Népoktatásügyi emlékeztető közig. bizottságok, kir. tanfelügyelőségek, iskolalátogatók, szolgabírók, gondnokságok, községi és felekezeti iskolaszékek, egyházi hivatalok, tanítók, kisdédóvók és a szülők számára. Hornyánszky Viktor Nyomdája, Budapest. 16.

feltételeznünk, hogy az általános tankötelezettséget előíró törvényt esetükben nem alkalmazták olyan szigorúan, következetesen, vagy egyáltalán nem is tartották a cigányság esetében fontosnak. Ennek ésszerű magyarázata is van, hisz nem volt annyi tanterem és pedagógus, amennyi az általános tankötelezettség tényleges bevezetéséhez szükséges lett volna. Ha a törvény által megkövetelt általános tankötelezettség megvalósult volna, akkor hirtelen még 13 783 tanítót kellett volna munkába állítani, s 14 157 új tantermet építeni!²⁹ A pedagógushiány azonban olyan nagy volt, hogy egy tanító 50-100, városban nem ritkán 200 gyermeket tanított egyszerre! Egy 1870. évi jelentés szerint a tanköteles gyermekek fele nem jutott iskolába.³⁰ További nehézséget okozott, hogy a már meglévő népiskolák is olyan állapotban voltak, amelyekről megállapították, hogy sem közegészségügyi, sem pedagógiai szempontból nem szabadna iskola céljából használni. E korabeli állapotok alapján már érthető, hogy a helyi hatóságok, tanfelügyelők, az iskolák vezetői és tanítói nem igyekeztek oly nagyon a cigány gyermekeket bevonni az oktatásba. Maguk a cigány szülők sem erőltették gyermekeik felvételét, taníttatását, sőt, gyakran ellenálltak annak. Így, mivel mindkét félnek kölcsönösen megfelelt ez a helyzet, a cigányságon belül generációk maradtak ki az oktatásból. Mindemelllett a törvény – minden nehézség ellenére – az össznépességben elérte célját, az 1890. évi országos 38%-os analfabetizmust 1940-re sikerült 6%-ra leszorítani.³¹ A cigányság mai oktatási mutatóit ismerve felmerül a kérdés: vajon hol tartana ma a cigányság, hol tartana az ország, ha a kötelező oktatás a cigányok esetében is következetesen megvalósult volna már a 19. század második felében?

Herrmann Antal – a kor jeles néprajztudósa, egyetemi tanára, a cigányügy jó ismerője – az 1893. évi összeírás eredményeinek feldolgozása után ezt írta: „*a cigány-ügy rendezésének sarkpontja – az iskola!*”³²

Megállapítása ma is helytálló – átfogó, minden cigány gyermekhez elérő minőségi oktatás nélkül nem rendeződik a cigányság helyzete.

²⁹ MÉSZÁROS ISTVÁN-NÉMETH ANDRÁS-PUKÁNSZKY BÉLA (2005): Neveléstörténet. Osiris Kiadó, Budapest 309.

³⁰ uo.

³¹ A Magyarországon 1893. jan. 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Orsz.Magy. Kir. Stat. Hiv. Athenaum R. Társulat Könyvnyomdája. , Budapest, 1895

³² uo.

IRODALOMJEGYZÉK

A Magyarországon 1893. jan. 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Orsz. Magy. Kir. Stat. Hiv. Athenaum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1895

BARTH JÁNOS – BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES: *Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből.* In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából V. Oktatás-nevelés. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai VIII. Kecskemét, 1983. 221.

EÖTVÖS KÁROLY LAJOS: *Népoktatásügyi emlékeztető közig. bizottságok, kir. tanfelügyelőségek, iskolalátogatók, szolgabíróságok, gondnokságok, községi és felekezeti iskolaszékek, egyházi hivatalok, tanítók, kisdédóvók és a szülők számára.* Hornyánszky Viktor Nyomdája, Budapest. 1887, 16.

HERMÁNYI DIENES JÓZSEF: *Minthogy már életemnek...1758.*
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8652.pdf

DR. HOFER LAJOS: *Cigányiskola Érsekújváron a XIX. században.* Honismeret. 1993/1. sz. 31-32.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR: *Századunk névváltozásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800-1883.* 1895, 30.

JAKÓ ZSIGMOND által közzétett *Matricula studiosorum Diáknévsora 1662–1841.*
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3204.pdf 112.

KESERŰ BÁLINT szerk.: *Fontes Rerum Scholasticum V.* Közreadja: Bura László: Szatmári diákok 1610-1852. , 1994, 81.

LANDAUER ATTILA: *A magyar protestáns egyházak korai évszázadai és a cigányság.* Credo, 2011. 4. 32-39.

MENNYEY JÓZSEF: A mostani cigányiskola Érsekújvárott. *Tanodai Lapok*, 1856, 8, 10–11. Idézi: Szabóné Kármán Judit: A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 111-112.

MENNYEY JÓZSEF: *A cigányok Érsekújvárott*, 1856. Idézi: Péntes István: Az első cigányiskola. Pedagógus Fórum 2007, 9–10, 27.

MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Neveléstörténet.* Osiris Kiadó, Budapest 2005, 309.

NAGY PÁL: *Kicsinségemben „elszakattam”*. *Cigány közösség, szocializáció és gyermeksors Magyarországon a 16-19. században*. [Educatio](#). 8. 1999. 2. 320-338.

PÉNZES ISTVÁN: *Az első cigányiskola*. *Pedagógusfórum* 9–10, 2007, 27

DR. TÍMÁR KÁLMÁN: *Az érsekújvári Kir. Kat. Tanítóképző Int. története. Különnyomat a kalocsai Róm. Kat. Tanítóképző Int. 1937-38. évi Értesítőjéből*. Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája, Kalocsa 1938. 20.

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: *A magyarországi cigányság I. (cigányok és romák)*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

SZATHMÁRI PAP MIHÁLY- VISTAI FARKAS MIHÁLY: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum*. Kolozsvár, 1768. <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/22035> 6.

TÓTH PÉTER: *Kóborlás és letelepedés (A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez)*. In: Dobrossy István: *Levéltári Évkönyv VII*. Miskolc, 1994. 16.

ZORN ANTAL: *Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén*. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából V. Oktatás-nevelés*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1983. 116.